

Svart jord – svart framtid?

(21.09.2006)

Ukrainas enorme, fruktbare svartjordsbelte utgjør en unik matjordsressurs. Så å si hele landet – Europas nest største – er åker. Mens arbeidsløsheten i Ukraina er stor, og millioner av fattige verden over mangler mat, ligger deler av svartjorda brakk. Utenlandske selskaper betaler stadig flere bønder for å dyrke raps – til drivstoff for biler.

i Ukraina STEINAR LEM (tekst) og LILLIAN JONASSEN (foto)

Ved en grensestasjon mot Ukraina, sør i Polen, går det et trist tog av fattigfolk i runddans mellom de to landene. Mange går litt stivt og rart, og det er ikke bare fordi de drikker åpenlyst. Damer putter gjenstander ned i behåen og opp under skjørtet. Menns mager buler unaturlig.

De er smuglere. I Ukraina er vodka og sigaretter billigere enn i Polen. I Polen er pussig nok løk billigst. Her fraktes løk inn i Ukraina og vodka og sigaretter ut. Det er ikke løken som fortæres under transporten. Rainer fra Sveits og Marianne fra Vinterbro forklarer at hvis myndighetspersoner stopper en i køen av smuglere, ligger det kanskje en 20-dollar-seddel i passet.

Slik tjener noen fattige mennesker sine småpenger. Det minner om handel, og det øker produksjonen av løk og vodka.

I den ukrainske grensekontrollen sitter en faretruende kvinne. Ingen kan se bort fra at hun har en fortid som testosteronsprengt kulestøterske på det sovjetiske landslaget. Hun har flere stjerner på skuldrende enn Norges øverste general – kong Harald. Da hun får se tre norske og et sveitsisk pass roper hun anklagende: «Utlendinger!»

Passkontrollører burde vel være forberedt på å møte utlendinger, et poeng det ikke er klokt å gjøre gjeldende akkurat nå. «Formål med reisen!». «Turisme». Hun brøler tilbake: «Turisme!» – som om «turisme» og «spionasje» er synonymmer. «Ja, vi vil glede oss over vakre Ukraina.» En annen passkontrollør mumler anerkjennende. Men hun har mer på lager. Som en felle som skal avsløre oss sier hun med dyp, sint og triumferende stemme: «Og hvor skal dere bo?» Rainer jobber som landbrukskonsulent for sveitsisk utviklingshjelp og er ekspert på økologisk jordbruk. Følgelig er han i stand til å svare med det rette tonefall, ikke obsternasig, ikke servilt: Lviv, Priscaia 3.

Damen i luken har ikke noe på oss. Hun faller sammen til normalmodus. Meget mot sin vilje slipper hun oss inn, som om vi var helt vanlige smuglere.

Vi er i Ukraina, tradisjonelt kalt Europas kornkammer. Mesteparten av landet er en endeløs slette. Storparten av den igjen består av den berømte, fruktbare svartjorda.

Det er mye av det verdens overklasse kjøper som vi kan klare oss uten. Mat tilhører ikke den kategorien.

En ukrainsk økogård

Ukraina er et u-land. På småveiene er det nesten ikke biler. Bøndene bruker hest og kjerre. Hele landsbyer

virker som om de har stått uforandret siden 1800-tallet. Små, vakre hus, ofte i rød murstein, men også innslag av friske farger, hvitt, grønt, blått. Brønn med bøtte som sveives ned og opp. Kyrne drives inn for kveldsmelking. Ett og annet barn på sykkel og med en kul, engelskspråklig t-skjorte. Hvis en gammel Lada stopper, og fotograf Lillian stikker telelinsen ut, er det nok til at ungene samles i en liten, opplevelshungri flokk.

Åker glir over i åker med skogholdt og smågårder imellom. Kveldssola får landskapet til å lyse i overnaturlig skjønnhet, men kan ikke skjule at mye jord ligger brakk. Igor og Maria Pitz tar imot og viser oss gården sin.

Rainer har forbindelser i prosjekter for økologisk jordbruk over hele Ukraina. Marianne har opprettet Svartjordsfondet – som skal støtte ukrainske småbønder som vil drive økologisk. Konvensjonelt jordbruk sprer gift i naturen, og avsetter giftrester i maten. Kunstgjødsel bidrar til utslipp av drivhusgasser. Rainer mener at jordkvaliteten forringes år for år og at resultatet kan bli ufruktbar, ørkenaktige stepper. De er begge antroposof, tilhengere av Rudolf Steiners åndsvitenskap – som beskriver en skjult verden av åndsvesener. Steiner la også grunnlag for det bio-dynamiske jordbruket, som ikke nøyer seg med å dyrke giftfritt. Kanskje legges ulike mineraler i blæren fra en hvit hjort, som graves ned under et eiketre og blir liggende i 21 dager. Jeg har vært med på å røre resultatet ut i vann, fram og tilbake på en måte som er i overensstemmelse med visse lovmessigheter i den åndelige verden. Så knipses litt vann utover åkeren, for å belive jorden på en ganske særlig måte.

«Hjorten behøver ikke være hvit», sier Marianne.

Bio-dynamisk mat smaker fabelaktig, enten det skyldes hjortebæren eller hjertelaget maten dyrkes med. Både Rainer og Marianne er rause, og ikke spesielt opptatt av å støtte bio-dynamisk drift framfor økologisk.

Stillferdig og stolt viser Igor oss sin allsidige, økologiske produksjon. Et storkepar følger interessert med fra et tre. Bikuber, jordbær, poteter, tomater og bønner. Han dyrker blomster og ulike urter. Jeg vet ikke hva melisse er, men her vokser den. Et viktig prinsipp i økologisk jordbruk er økosoner: Noe natur får stå uberørt, slik at artsmangfoldet kan bevares. Slike soner er også en buffer mot erosjon. Det mørkner. Jeg angripes av noen av innbyggerne i økosonen – og forsvarer meg så blodet flyter. Mest mitt eget blod. Giftig myggspray ville ikke passe her.

Kirken, med løkformede sølvkupper, står forlatt og stille ved veien. Det er stille på landsbygda i Ukraina. Gården ved siden av Igors og Marias er tom. På neste bor det et eldre par. Så en ny ødegård, før vi treffer broren til Igor. Himmelen over oss blir intens. Det fins nesten ikke lys som stenger stjernene ute. Men tiden har ikke stått helt stille. Brått forsvinner stillheten i tung dunkebase fra en gård på oversiden av veien. Inne har Maria, med ukrainsk gjestfrihet, tilberedt et festmåltid. De bor trangt, og et lite bord er fullstappet med delikate retter. Her er vodka, musserende vin og rødvin. Her er ost, skinke, innbakt fisk, omeletter, salat, og en ubegripelig velsmakende kake med sursøt krem og svart, butterdeigaktig substans. Rainer snakker en del ukrainsk, som ligger nær russisk, men Igor kan også noe tysk. Det er mye latter. Maria er omsorgsfullt opptatt av gjestenes beste. Alle blir overmette og lykkelige. Da kommer Maria med nye retter – kylling, poteter med olje og krydder. Nei takk er ikke et akseptabelt svar. Fotograf Lillian, som ikke liker alkohol, må også drikke litt. Det skal spises og skåles og man skal glede seg.

Maria serverer. Hun er livlig med i samtalen, men spiser ikke sammen med oss.

Ukrainas ulykkelige historie

Under 1. Verdenskrig drepte russere og østerrikere hverandre akkurat her vi spiser. På 1920-tallet førte borgerkrigen i Sovjet til hungersnød. Stalin festet grepet om makten og tvangskollektiviserte jordbruket. Selveiende småbønder måtte bort. I 1932 og 33 beslagla Stalins soldater maten deres, som dels skulle brødfø den voksende bybefolkningen og dels eksporteres for å finansiere industrialiseringen. Bønder som gjemte unna mat ble skutt. Hele familier døde på gårdene sine. Partitopper på vei til sommerferie ved Svartehavet ble plaget av lik på jernbanestasjonene. På verdens mest fruktbare matjord døde millioner av sult.

I 1975 hyllet Dag Solstad Stalin med skuespillet «Kamerat Stalin, eller familien Nordby». Stalins heroiserte portrett stod fast på Klassekampens forside inntil 80-tallet.

Da Hitler brøt ikke-angrepspakten med Stalin, veltet tyske panserdivisjoner inn over Ukrainas sletter. Kaukasus skulle skaffe Det 3. riket olje, Ukraina brød.

Ved Sovjetunionens sammenbrudd falt også kollektivjordbruket. Men det er uhyre komplisert å tilbakefordele jorda. Foreløpig eier staten all jord, matprodusentene leier.

Diesel er dyrt. Igor og Maria bor avsides. Det lønner seg ikke for et meieri å hente deres få melkeliter når prisene er lave. Igor har behov for nye investeringer, men det krever sikkerhet på flere ganger lånets verdi – og likevel er rentene høye. Han bygger et nytt driftshus, men det er bare halvferdig. Murstein går til byggevirksomhet i byene, der man betaler mer.

Marianne og Svartjordsfondet lurar på om Igor bør få en liten lastebil så han kan frakte produktene til markedet – kanskje halvparten som lån? Jeg lurar på om det er god solidaritetspolitikk å stenge Igors giftfrie mat ute fra norske butikker. Langreist mat? Fra Igor til Moss er det ikke stort lenger enn fra Moss til Berlevåg. I Norge stammer kan hende 10 prosent av energibruken bak en middag fra transporten. Vi starter med privatimport. I Ukraina gir folk gaver. Vi får honning.

Forfallen storhet

Lviv, Lvov eller Lemberg er preget av fattigdom og gammel, europeisk storhet. Byen er i østerriksk 1800-tallsstil. Den vitner om solid, borgerlig orden. Bygningene er skitne, monumentale, men med et visst individuelt særpreg og vakker utsmykking som motvirker følelsen av tyngde. Midt i sentrum noe Norge ennå ikke har: Et praktfullt operabygg. For noen år siden lette den norske SS-divisjon Wiking etter jøder her i byen.

Bondekoner sitter på torget og selger det gården produserer. Det fins likevel stadig flere supermarkeder. McDonalds og IKEA er på plass. I Kiev er torgsalg forbudt, angivelig av hygieniske årsaker. Andre mener at det er mafiaen som vil presse salget inn supermarkedenes kontrollerte, lønnsomme former.

I nedslitte bakgårder står også luksusbiler som i Norge koster en million. Mange lever i absolutt fattigdom –

for mindre enn en dollar dagen. Hvis Ukraina økte skatter og avgifter tilsvarende en prosent av BNP, kunne all absolutt fattigdom avskaffes.

Ladaen kjører oss sørøstover, til slake åssider som antyder starten på Karpatene. I småbyen Bereskany er Ivan Boyko rådgiver ved en jordbrukshøyskole, og dertil politiker. Han nevnes som mulig jordbruksminister i regionsregjeringen:

– Mye jord ligger brakk fordi folk etter kollektivsystemets sammenbrudd manglet midler til å investere i utstyr. Bøndene planter det som gir rask fortjeneste, selv om jorda forringes. Ukraina trenger et allsidig, økologisk jordbruk. Men mange bønder har avtaler med store firmaer, som ikke tenker langsiktig – og som de blir avhengige av. Mange driver økologisk bare fordi de ikke har råd til sprøytemidler og kunstgjødsel. I streng forstand er bare en prosent av Ukrainas jord økologisk dyrket. Men interessen øker.

Rainer skyter inn at en forening for småbønder og en for hageeiere som vil dyrke mat på datsjaen, begge økologiske, til sammen får nærmere 1000 nye medlemmer i måneden. Store gårder på 3000 hektar dyrkes biodynamisk. Rainer forteller videre at mye jord eroderer fordi roterende maskiner hakker opp jorda til fint støv, som blåser bort – og renner bort der det er kupert. Store, åpne flater, uten trær og eng, fører til erosjon. Det fører også til at fuglene forsvinner.

Mat er billig, diesel er dyrt

Mat er billig. Ikke for de fattige i u-landenes storbyer, og ikke i områder rammet av krig eller tørke – men for folk flest. Det er overproduksjon i EU og USA, fordi det fossile, høyteknologiske, kunstgjødselavhengige jordbruket er effektivt på kort sikt. På lengre sikt blir resultatet klimaendringer, mindre matjord, dårligere matjord – og næringsfattig lavkvalitetsmat.

I 2050 kan vi bli mer enn 10 milliarder personligheter, mange med stort kjøttsg. Klimaet endrer seg på grunn av global oppvarming. Kornprisene har i det siste beveget seg oppover, og kornlagrene går stadig nedover. Varme og uvær kan slå ut deler av verdens matproduksjon, og gjøre alle statistiske framskrivninger meningsløse.

Tilgangen til matjord kan bli et spørsmål om liv eller død. Det har vært det før.

Folk i Vesten engster seg ikke for matmangel, men for orkaner og hetebølger. Raps kan fylles på tanken. Hele Europas bilpark kan gå på biodiesel. Men til det trengs det dobbelte av Europas dyrkingsjord. Utenlandske selskaper betaler allerede ukrainske bønder for å dyrke raps. Green City of Munich skal ha ti millioner liter rapsolje årlig til varme og strøm. Et italiensk selskap bygger en biodieselfabrikk i Ukraina.

Etterspørselen etter biodiesel vil stige voldsomt når du får det på hver bensinstasjon og avgiftssystemet stimulerer deg til å bruke det.

Vi bør bruke mer biodiesel. Det kan også gi bønder i EU og USA alternativer til dumpingproduksjon. Men hvis mat på tanken og i lyspærene blir billigere enn solenergi? I Brasil brukes det sukkerrør. På Borneo reises det gigantiske palmeoljeplantasjer – som kanskje utrydder vår nære slektning orangutanen. Vil verdens rike holde seg tilbake og reise mindre hvis biodiesel blir en trussel mot verdens matproduksjon? Mennesker i fattige land dør allerede av oppvarmingen – og kan i fremtiden også dø av tiltak for å stanse oppvarmingen.

Omveltningens pris

Ivan har lånt penger og kjøpt det gamle kollektivbruket i landsbyen sin. Det ga opp for bare fire år siden. Bruket ligger vakkert til på en høyde. Men det er bare en ruin. Det enorme fjøset er ribbet for innmat. Noen har gått løs på mursteinene på utsiden. Deler av taket er fjernet – livsfarlig, for det er av asbest. Landsbybefolkningen har forsynt seg etter behov. Til og med kumlokk er tatt bort for å selges som skrapjern. En stubbe skal hindre at noen faller ned.

For å dyrke jord som ligger brakk må Ivan forhandle med 72 familier, dra til Lemberg for å finne papirer, betale avgifter. Er det en bonde som ikke vil drive økologisk, må hans teig avmerkes og dyrkes med gift.

Marianne har med småstein fra forskjellige land, som hun kaster utover Ukrainas svarte jord. Rainer reiser sammen med en liten flaske med vann, blandet fra Rhinen, Norskehavet og ukrainsk vann.

Tog er en edel transportform. Hver vogn har sin konduktør. På større stasjoner, der toget står en stund, selger bondekoner tørket fisk, kaker, frukt. En togstasjon kan bety at folk slipper å flytte til byen. Landskapet er endeløst og ensformig. I Norge er du vant til at et sted skal ha karakter. Det skal ligge under et fjell eller innerst i en fjord. I Ukraina kan du reise 1000 km – og komme til samme sted. Bare navnet – kanskje Troisjka – og vinkelen til nærmeste kirketårn skiller det fra andre steder. Så må vel identitetsfølelsen knyttes til noe annet enn landskapet.

Men jorda er livgivende svartjord. Her vokser raust alt som sås: Hvete, spelt, enestående smakfulle honningmeloner, tomater eller diesel.

Makten sentrum

Baksetet på en liten Lada plassert på en ukrainsk landevei er et angstvekkende sted. Biler kommer stadig rett imot i høy fart, men vipper som regel i siste øyeblikk over i sitt kjørefelt. Motorveien fra Kiev til Odessa har gudskjelov atskilte kjørebaner. Men jo lenger du kjører mot Odessa, jo flere kilometer har du igjen. Kilometerstolpene viser 134, 135, 136. Du nærmer deg ikke Odessa, du fjerner deg fra Kiev.

Ved Odessa åpner Svartehavet seg i blå varmedis. Byen ligner en middelhavsby, med balkonger og smijern i elegante fasonger. En gedigen opera ligger nesten nede ved sjøen. Her er åpnere, lettere og rikere enn i Lemberg. Men bystranda er full av søppel og bassdunking klokka 0700 om morgenen. En mager mann i slutten av 60-årene er sammen med strandas eneste toppløse kvinne – en jente i begynnelsen av 20-årene, som ikke oppfører seg som barnebarnet hans.

Også Rainers jordbruksvenner er mer velstående her. Det er marmortrapp opp til leiligheten, og mange meter fra tak til gulv. Sergeij eier et lite meieri, og forteller at matproduksjonen er i en krise. Russland nekter å kjøpe melk og kjøtt for å straffe et Ukraina der det politiske flertallet vender seg mot Vest. Før gikk 65 prosent av melken til Russland. 300 selskaper eksporterte melkeprodukter, nå er tallet seks. Men det er galt å vende seg for mye mot Vest, sier Sergeij, som egentlig kommer fra Sibir.

Ukrainere og russere er samme folk, og skulle ikke skilt lag.

Sergeij er antroposof og mener at jordbruk ikke bare er produksjon. Man skal også spre impulser, rådgi bøndene, ha en sosial funksjon. Går meieriet med overskudd, vil han bruke noe av det på tiltak som hjelper bøndene. Men Sergeij trenger en ny, økologisk skånsom maskin – som vil overflødiggjøre 80 mennesker. Han

tror de kan skaffes nytt arbeid med foredling av melkeprodukter. Men også i økologisk jordbruk kan større enheter utkonkurrere de små familiebrukene.

Raps kan også produseres økologisk.

Å kjøre fra Odessa til Kiev er å kjøre riktig vei. Kilometerstolpene teller nedover, mot sentrum, mot Sentralkomiteen i Kiev – som sant nok bare var et underbruk av Kreml. Vakre solsikkeåkrer. Her og der ligger svartjorda åpent i dagen. Vi kommer nattetid til Kiev, og overnatter i en ettroms leilighet i en av de mange og enorme stalinaktige blokkene som omgir Øst-Europas storbyer.

Det tar lang tid å kjøre over floden Dnjeper. Strendene er fristende, men vannet forurenset. Tsjernobyl ligger to kjøretimer unna. Det lyser gyllent i løkspir. De siste årene er kuplene forgyldt. Men det må ha blitt gjort hastig. Det har dannet seg bukler, som et barn med stor og klønede hånd har klistret på gullpapir. Ukraina er ennå tenåring.

Kiev er preget av Stalin, av blytunge monsterbygg som skulle vise individets litenhet. Ingen opposisjon nytter, sier bygningene. Partiet vet best. Men her og der er det små, åpne rom. Kirkene viser en annen lengsel. Operaen og andre borgerlige bygg vitner om historiske lag før Stalin. Den ortodokse kirken var tillatt og systemlojal. Andre kirkerom ble brukt til gymnastikksaler.

Foran Nasjonalforsamlingen er det igjen demonstrerende mennesker. Ikke titusner i oransje, men noen hundre ungdommer med ulike flagg: Et nasjonalistisk parti i blått. Sosialistpartiet har banner med lyserød farge. Også kommunistpartiet vaier med knallrødt til triumferende – og likevel melankolske – arbeidermarsjer fra lydanlegget. Ingen oransje farger å se. «Bra. Demokrati krever evnen til å hankses med uenighet, i stedet for at en vilje gjelder», sier Marianne.

Vi spiser dessverre på et billig, overfylt fast-food-sted, med tradisjonell mat. En storskjerm dundrer reklame på oss. Jeg beundrer Rainers og Mariannes omsorg for Ukrainas svartjord. Jeg forstår ikke alt. De interesserer seg for Anastasia-bevegelsen. Anastasia bor skjult i Sibir, foretar tidsreiser, anbefaler bio-dynamisk jordbruk og et enkelt liv. Selv lever hun så enkelt at dyrene bringer henne mat.

Siden det er grenser for hvor mye mat dyrene kan avse, snakker de også om lysnæring. Det skal være mulig å oppta næringstoffer direkte fra lys og luft. Mange mennesker har sluttet å spise. En bekjent av Rainer har ikke spist på fire år.

Det taler til deres fordel at de ikke anfører denne metoden som en erstatning for å bevare matjorda. Matjord kan bare naturen lage, og det tar tusener av år. Verdens framtid er avhengig av at klimaet ikke går i stykker. Vil kampen for klimaet føre til at så mye matjord brukes til energiproduksjon at det blir for lite igjen til verdens fattigste?

Hva trenger et menneske for å leve? Kroppstemperaturen må ikke gå mye opp eller ned. Mennesker trenger oksygen. Vann. Vi kan ikke leve uten et minimum av kultur og kjærlighet.

Mennesker kan heller ikke leve uten nok mat og nok matjord.